

BRIT KATONAI SEGÉLY JUGOSZLÁVIÁNAK ÉS A HÁROMHATALMI- JUGOSZLÁV TÁRGYALÁSOK (1950–1953)

Azzal, hogy a Tájékoztató Iroda 1948. június 28-án kelt határozatával¹ kizárta a Jugoszláv Kommunista Pártot tagjai sorából, Sztálin új, „mini hidegháborús” frontot nyitott a Josip Broz Tito vezette Jugoszláv Kommunista Párt és Jugoszlávia ellen. Az eszkalálódó hidegháború feszült légköre és a Marshall-segély meghirdetését² (1947. június 5.) követően végleg elmélyülő amerikai–szovjet ellentétek miatt Sztálin szorosabbra kívánta vonni a „gyeplőt” az általa ellenőrzött kelet-közép-európai országok körül. Tito önálló balkáni regionális hatalmi ambíciói többé már nem voltak tolerálhatóak. Különösen azután nem, hogy 1948 januárjában Tito – egy esetleges görög támadás ürügyén – jugoszláv csapatokat kívánt küldeni Dél-Albániába, Georgi Dimitrov pedig bukaresti sajtótájékoztatóján Görögország bevonásáról beszélt a térség föderációs törekvései kapcsán.³ Mivel Görögország hagyományosan brit, majd a Truman-doktrína (1947. március 12.) meghirdetését követően amerikai érdekszférába tartozott, Tito lépései egy újabb háborús konfliktus rémét keltették Sztálinban, amire a Szovjetunió a második világháborúban elszenvedett súlyos emberveszteség és anyagi károk miatt még nem volt felkészülve.

A szovjet–jugoszláv ellentétek nyilvánosságra kerülésével Tito és a jugoszláv vezetés teljesen elszigetelődött a kommunista táboron belül. Az egyre élesedő jugoszlávellenes propaganda- és rágalomhadjárat a diplomáciai kapcsolatok felmondása mellett gazdasági blokáddal, állandósuló határincidensekkel és a katonai támadás lebegtetésével párosult.⁴ Elszigeteltségében Titónak is nyitnia kellett. Mivel a kelet-európai népi demokráciák támogatására nem számíthatott, legkézenfekvőbbnek a partizánok hatalomra kerülését követően az arrogáns jugoszláv magatartás miatt elhidegült nyugati kapcsolatok felmelegítése tűnt. A közeledés a nyugati hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok és Nagy-Britannia érdekét is szolgálta. Tito „felszínen tartásával” (*keeping Tito afloat*) kívánták demonstrálni, hogy a kommunizmus számára a Szovjetunió mellett is létezik életképes alternatíva. Ha ugyanis a kelet-európai népi demokráciák Jugoszláviához hasonlóan elszakadtak volna a Szovjetuniótól, akkor hasonló támogatásban részesültek volna, az egyes országok belső berendezkedésétől függetlenül – így az érvelés. Részben kezdeti félelmei által vezetve, részben kihasználva a Nyugat érdekeit, Tito jelentős gazdasági és katonai támogatást harcolt ki magának.⁵

Tanulmányomban a Jugoszláviának nyújtott nyugati segítség egyik szegmensével, a katonai segítségnyújtással kívánok foglalkozni az 1950-es évek első felében. A hangsúlyt ezen belül is Nagy-Britannia dilemmáira, lehetőségeire, valamint az amerikai és brit tervek egymással és a jugoszláv vezetéssel történő egyeztetésére helyezem.⁶ Nagy-Britannia volt ugyanis az a nyugati hatalom, amely a Földközi-tenger keleti medencéjében 1945 előtt is valós hatalmi érdekekkel rendelkezett. Habár a második világháborúból meggyengült győztes hatalomként került ki, állásfoglalásaival és ismeretségével még az 1950-es évek első felében is képes volt bizonyos hatást gyakorolni a Balkán-félszigeten korábban valós hatalmi érdekekkel nem rendelkező Egyesült Államok félszigettel kapcsolatos külpolitikájára. Ezért tanulmányomban amellet, hogy bemutatom, hogy miként alakultak a katonai segélyről szóló brit–jugoszláv tárgyalások, hangsúlyt helyezek az amerikai–brit álláspontok bemutatására

is. Részletesen elemzem továbbá a Jugoszláviával folytatott háromhatalmi (amerikai–brit–francia) katonai tárgyalások kezdeti dilemmáit, az első megbeszélés részleteit, a kudarc háttérben meghúzódó okait és a későbbi fejleményeket. Mindezt elsősorban brit levéltári források felhasználásával mutatom be.

A katonai segítségnyújtás megajánlásának érthetően Tito és a jugoszláv vezetés is nagy fontosságot tulajdonított. Már csak ezért is minden lehetséges fórumon hangot adtak az ország megtámadásával kapcsolatos félelmüknek. Aleš Bebler például alig egy hónappal a koreai háború kitörése után, 1950. július 22-én a Biztonsági Tanácsban John Foster Dulles (1946–1947-ben és 1950-ben az Egyesült Államok ENSZ-nagykövete) előtt fejtette ki, mennyire aggasztónak tartja a csatlós seregek koncentrációját. Véleménye szerint ez már túlmutatott a propaganda-hadviselésen, ezért a koreaihoz hasonló állásfoglalást szeretett volna kapni a nemzetközi szervezettől. Amerikai kollégája viszont úgy vélte, hogy mindez csak a Jugoszláviára irányuló figyelem megőrzését szolgálja: „A State Department kifejtette, hogy dr. Bebler korántsem őszinte nézetei nehezen egyeztethetők össze a washingtoni jugoszláv nagykövet optimistább nézeteivel. Ugyanakkor természetesnek veszik, hogy dr. Bebler amennyire csak lehetséges, a térképen szeretné tartani Jugoszláviát.” Ezzel az utóbbi nézettel értett egyet a brit ENSZ-nagykövet, Sir Gladwyn Jebb (1950–1954) állásfoglalása is.⁷

A brit fegyverszállítás problematikája

Bebler fenti megnyilvánulása ellenére a Jugoszláviának nyújtandó katonai segítség, felszerelés és fegyverek eladásának kérdésével Nagy-Britannia komolyabban csak 1950 őszétől kezdett foglalkozni. Ennek háttérben az húzódott meg, hogy megváltozott London Titóval kapcsolatos addigi álláspontja. Amint azt a külügyminisztérium 1950. november 13-i, védelmi minisztériumnak küldött leveléből megtudjuk, Jugoszlávia hivatalosan is fegyvereket és a fegyvervásárláshoz hitelt kért Franciaországtól. Habár Talbot de Malahide, a Foreign Office déli osztályának vezetője már ebben a levélben kifejtette, hogy Nagy-Britannia „jelenleg nem sokat tud adni”, a háromhatalmi, vagyis amerikai, brit és francia közös fellépéstől ez nem jelenthetett eltántorítást. Malahide továbbá úgy tekintett Franciaország segélyére, mint ami egy közös nyugati fellépés kezdetét jelenthette.⁸

A külügyminisztérium megkeresésére a brit vezérkar 1950. november 17-i ülésén foglalkozott a Jugoszlávia elleni támadás és ezzel összefüggésben a nyugati segélyezés kérdésével. Az ülésen a Washingtonban ülésező háromhatalmi (amerikai–brit–francia) munkabizottság elemzését vizsgálták meg. A háromhatalmi munkabizottság jelentéséből kiderül, hogy elvi egyetértés született abban, hogy „bizonyos politikai és stratégiai esetben” fegyvereket adjanak Jugoszláviának. A munkabizottság a Jugoszlávia elleni támadás négy formáját különítette el: a fennálló politikai, gazdasági és pszichológiai nyomás fokozását, amire bármikor sor kerülhet; a gerillaharcot (ez késő tavasztól kora ősziig lehetséges); a csatlós országok támadását (májustól valószínűbb leginkább, hogy még a tél előtt befejeződjön); valamint negyedik lehetőségként a Szovjetunió támadását, amire a stratégiák szerint újfent bármikor sor kerülhetett. Leginkább mégis valamikor a nyár elején tartották ezt elképzelhetőnek, mert elhúzódása az általános háború (vagyis az újabb világháború) kitörésének a veszélyét rejtette volna magában. A nyugati hatalmak céljának ezért a jugoszláv belső biztonság, a gerillaharc és a jövőbeni szovjet és/vagy csatlós

nyomással szembeni ellenállás biztosítása kell lennie, hogy ezzel rettentsék el a Szovjetuniót és csatlósait egy agresszív lépés megtételétől.

Ezzel összefüggésben vizsgálták a szovjet–csatlós és a jugoszláv haderők nagyságát, állapotát. A stratégiák azzal számoltak, hogy a Szovjetunió 25–30 hadosztálllyal venne részt a támadásban, amiből hat Magyarországon, Ausztriában és Romániában állomásozott. Meglátásuk szerint számukra leginkább a hegyes terepen az utánpótlás biztosítása jelenthet problémát, ezért aktívan csak 20–25 hadosztálllyal támadhatnak, amit az 1200–1500 repülőből álló légiflotta és a fekete-tengeri flotta támogatása egészíthet ki. A Jugoszláviával szomszédos négy csatlós ország (Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia) további 30, változó határfokú hadosztálllyal rendelkezik. Közülük, a korábbiaktól eltérően, legfelkészültebbnek a bolgárt tartották, mert az 400 szovjet T–34-es tankkal is rendelkezett. A stratégiák az általuk ismert adatok alapján azzal számoltak, hogy a támadás megkezdésekor a csatlósok összesen 650 ezer katonát tudnak kiállítani, amit 30 napon belül 40–50 hadosztályra, összesen 845 ezer főre növelnének. Velük szemben áll Jugoszlávia a maga 33 hadosztályával és 400 tankjával, amiből 250–300 lehet T–34-es, elsősorban a második világháborúban használt, szovjet gyártmányú közepes harcokci. A jugoszláv haderő létszáma a támadás megindulásakor 400 ezer fő lehet, ami egy hónapon belül 600 ezerre növekedhet 45 hadosztályban, igaz, az újonnan felállított 12 hadosztály mindenképpen csak gyengén felszerelt lehet. Mindez azt mutatja, hogy 1951 elejére (hiszen az elemzés gyakorlatilag egy 1951. tavaszi támadás felbecsülésére készült) Jugoszlávia a fegyveres erők létszámát tekintve jelentős lemaradásba került, amin az sem javított, hogy a zömmel a világháborúból származó 300 repülőgépe messze jobb erőt képviselt a csatlósokénál.

A szemben álló felek haderejének összehasonlítása után az elemzés részletesebben foglalkozott a csatlós, valamint a szovjet–csatlós támadás modellezésével. Az első esetben leszögezték, hogy azt „szovjet stratégiai támogatás nélkül lehetetlen végrehajtani”. A csatlósok közül egyedül a bolgárokról feltételezték (véltetően a macedóniai ellentétek miatt), hogy lelkesen támadnának, de még ennek a határfoka is minden bizonnyal elmaradt volna az észak-koreai csapatok harci moráljától. A stratégiák úgy látták, hogy Tito a támadás megindulásakor csak a Duna vonaláig fog visszavonulni. A csapatok rossz felszereltsége miatt azonban a vereséget elkerülhetetlennek tartották (ebben az esetben gerillaharcra nyílt volna lehetőség), azt csak „megfelelő nyugati segítséggel lehet elkerülni”. A megbeszélés résztvevői azzal is számoltak, hogy a Jugoszláviával szomszédos csatlós országok seregeit a többi csatlós állam katonái kiegészíthetik: „Ha további csatlós forrásokat vonnának be a háborúba, mint például a lengyel légierőt, azzal jobban megtörnék Tito erőit. Ugyanakkor valószínűtlen az ilyen kiegészítő támogatás bevonása.” Abban az esetben, ha a Szovjetunió is bekapcsolódik a támadásba, „Jugoszlávia biztosan nem tudna a síkságon kitartani, és az elhúzódo ellenállásra egyetlen esélyként a délnyugati hegyekben kell védelmi vonalakat kiépítenie.” Ennek sikere az elemzők meglátása szerint „nagy és gyors külső [értsd: nyugati] anyagi segítséget feltételez”.

A segélyezésnél ezért a legfontosabb szempontnak azt tartották, hogy háború esetén minél gyorsabban el tudják azt juttatni a jugoszlávokhoz. Ezért úgy vélték, hogy mindenképpen a térségben kell azt felhalmozni. Az ülésen elemzett amerikai–brit–francia háromhatalmi bizottsági jelentés úgy látta, hogy Franciaország elsősorban a második világháborúban zsákmányolt német fegyvereket tudna adni, Nagy-Britannia pedig a flottának és a légierőnek tudna segítséget nyújtani, ez utóbbinak azért, mert

1951–1952-ben elegendő számmal fog rendelkezésükre állni olyan Mosquito-bombázó, amiből Jugoszláviának is tudnak szállítani, megfelelő kiképzéssel együtt. Meglepő, de éppen az Egyesült Államok kötelezettségvállalása nem szerepelt konkrétan az elemzésben. Ezt a háromhatalmi ülésen részt vevő amerikai delegáció azzal magyarázta, hogy a koreai háború miatt az adott pillanatban nem rendelkeztek felesleges készlettel. A hatékony segítyezés persze azt is felvetette, miként juttassák el mindezt Jugoszláviába. Békeidőben természetesen ez nem jelentett problémát, egy korlátozott csatlós támadás esetén pedig még mindig kivitelezhető lett volna – mivel a támadók nem rendelkeztek jelentős légiereővel és hadiflottával, valamint földrajzilag is megoldatlan lett volna az Adriai-tenger ellenőrzése –, hogy a szövetségesek hajón még mindig szállíthassanak. A szovjet részvétel esetén azonban a légtér szovjet ellenőrzése ezt is megnehezítette volna.⁹

Miután a brit vezérkar november 17-én megvizsgálta a fenti háromhatalmi elemzést, 1950. november 24-i ülésén újból tárgyalta a kérdést, amikor is felkérte a külügyminisztériumot, hogy a háromhatalmi bizottsággal egyeztesse a fegyverszállítás részleteit. Ezt a külügyminisztérium meg is tette, azonban 1951. január 6-i levelében arról számolt be a vezérkarnak, hogy időközben változás állt be a State Department nézetében, és most már, tartva attól, hogy Tito nem fogja elfogadni, hogy egy háromhatalmi tényfeltáró bizottság Jugoszláviában vizsgálódjon, a „State Department nem támogatja a fegyverek megajánlását Titónak”.¹⁰

A védelmi minisztérium ezt követően 1951. január 23-án foglalkozott ismét Jugoszlávia katonai megsegítésével. Az ülésen részt vett Talbot de Malahide is, aki kifejtette a külügyminisztérium álláspontját arról, hogy a többi minisztérium állásfoglalásával szemben, mihamarabb fegyverrel kell megsegíteni a jugoszlávokat. A külügyminisztérium ezért azt a francia javaslatot sem ellenezte, hogy „Jugoszláviának bizonyos rendelkezésre álló egykori világháborús német katonai felszerelést adjon”. A minisztérium az amerikaiakhoz hasonlóan azt azonban ellenezte, hogy háromhatalmi vizsgálóbizottságot küldjenek Jugoszláviába, mivel „Tito biztosan elutasítaná”.¹¹

A tartózkodó brit magatartás azonban nagyon hamar revízió esett át, mivel Milovan Djilas 1951. január végi londoni látogatásán „közvetlenül Jugoszlávia számára fegyverek szállítását kérte Őfelsége Kormányától”. A találkozáson január 29-én készített miniszterelnöki feljegyzés szerint Djilas a munkaében vetette fel a brit fegyverek eladását, de azt kérte, hogy erre mindenképp diszkrét keretek között, ne a NATO plénumban kerüljön sor. Ernest Davies külügyminiszter-helyettes (1950–1951) másnapi feljegyzése ezt annyiban egészítette ki, hogy a jugoszláv politikus megbeszélésük során arra is utalást tett, hogy informálisan már az Egyesült Államoktól is segítséget kértek. A külügyminisztérium január 31-i ajánlásában ezért úgy fogalmazott, hogy együtt érzően kell kezelni a jugoszláv kérést, biztosítékokat azonban nem adhatnak. Segítséget „csak elérhetőségeik és egyéb kötelezettségeik függvényében tudnak adni”. A segítségnyújtás menetét úgy tervezték, hogy az amerikaiakkal és a franciákkal folytatott gyors konzultáció után jugoszláv szakértőket hívnának Londonba, hogy kidolgozzák a részleteket. Ezt megelőzően azonban fontosnak tartották, hogy a kérdést a védelmi minisztériummal is tisztázzák.¹²

Milovan Djilas látogatásával időben egybeesve merült fel a Jugoszlávia megsegítését szolgáló általános közös nyilatkozattétel. Ezt az amerikai Politikai Tervező Osztály (Policy Planning Staff) 1951. január 31-i memorandumában javasolta, azzal a kitételrel, hogy abban a koreai háborúhoz nagyban hasonló helyzet kialakulására kellene utalni, valamint arra, hogy Jugoszlávia tagja az Egyesült

Nemzetek Szervezetének.¹³ A nyilatkozat közzétételére februárban hasonló szellemben sor is került, azzal az eltéréssel, hogy arra nem közösen, hanem országonként külön-külön került sor. A brit nyilatkozatot Aneurin Bevan munkaügyi miniszter (1947–1951) ismertette az alsóház ülésén, és a következőképpen hangzott: „Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya az agresszió ellen ugyanazt a védelmet nyújtja Jugoszláviának, mint bármely más országnak. Amennyiben további biztosíték szükséges, azt érthetően meg kell beszélnünk barátainkkal, mert ez nem olyan ügy, amelyben egyoldalúan kötelezettséget tudnánk vállalni.” Az amerikai nyilatkozat Dean Acheson külügyminiszter tolmácsolásában hangzott el február 14-i sajtótájékoztatóján, válaszul az elnök jugoszláv külpolitikáját firtató újságírói kérdésre: „[...] akiknek hatalmában áll agressziót gyakorolni, [...] tudniuk kell, a világban elkövetett minden egyes újabb agresszió veszélyes mértékben gyengíti a békét. Ez az Egyesült Államok tágan értelmezett politikája. Az agresszióval szembeni nézetünket világossá tette Koreával és az Egyesült Nemzetek támogatásával kapcsolatos hozzáállásunk.”¹⁴

Nagy-Britanniának azonban továbbra is nehézséget okozott, hogy csak korlátozott katonai szállítmányokat tudott adni Jugoszláviának. Habár erre az általam vizsgált levéltári iratok egyetlen esetben sem tértek ki, ezt nagyban befolyásolta az is, hogy a világháborút követően Nagy-Britanniának súlyos gazdasági nehézségekkel kellett szembenéznie. Ezt szem előtt tartva, a fegyverek eladásáról szóló konkrét elképzeléseket legrészletesebben a védelmi minisztérium aktuális fegyverszállítások koordinálásáért felelős Arms Working Party bizottságának 1951. március 20-i ülése világítja meg. Az ülésen az Admirális képviselője úgy látta, hogy 30 ezer .303-as kaliberű pisztolyt, 18 ezer Lanchester típusú karabélyt, 21 ezer Smith and Welson pisztolyt, 750 ezer Vickers .303 géppisztolyt és az ezekhez tartozó lőszert tudtak volna csak felajánlani. Olyan tankelhárító aknákat, amelyeket a jugoszlávok kértek, azonban csak évek múlva tudtak volna szállítani, de a tankokhoz és repülőgépekhez szükséges motorokat is csak 6–18 hónapon belül biztosíthatták volna. Tankokat pedig a brit szükségletek miatt egyáltalán nem tudtak adni. Hasonlóan igaz ez a repülőgépekre és felszereléseikre is, azzal az eltéréssel, hogy elképzelhetőnek tartották, hogy fél év múlva helikoptereket szállítsanak, de ezeket is más területről kellett volna elvonniuk. Mindezek miatt a bizottság javasolta, hogy inkább licenceket adjanak Jugoszláviának, és ők maguk gyártsák le a szükséges fegyvereket és felszereléseket. Mindez még nem jelentette a végleges brit álláspontot, amit az is bizonyít, hogy javasolták, a többi minisztérium is vitassa meg a kérdést.¹⁵

A brit minisztériumok közül ezt követően a külügyminisztérium kardoskodott leginkább amellett, hogy mielőbb hathatós segítséget kellene adniuk Tito rendszerének, miközben a hadügyminiszter általánosan ellenezte Jugoszlávia megsegítését. Meglátásuk szerint ugyanis „csak a brit hadsereg szükségleteinek kárára szállíthatnának”.¹⁶ A védelmi minisztérium mintegy a két szélsőséges álláspont áthidalásaként a külügyminisztérium felvetésére elvben helyeselte, hogy Kanada szállítsa le Nagy-Britannia helyett a kért felszereléseket és fegyvereket. Feltételezték azonban, hogy ebben az esetben Kanada ragaszkodni fog ahhoz, hogy „részt vegyen a munkabizottságban”. Ismerték továbbá a hadügyminisztérium ezzel kapcsolatos elutasító álláspontját is, miszerint a „kanadai felszerelés a brit szabványt használó európai országoknak van fenntartva”.¹⁷

A védelmi minisztérium végül május 11-i levelében arról tájékoztatta a külügyminisztériumot, hogy habár „tudatában vannak a nagy hozzájárulás politikai jelentőségének”, de az „amerikaiakkal nehezen tudj[ák] felvenni a versenyt.”

Mindössze 70 nem éppen jó állapotban lévő Spitfire repülőgépet, a közel-keleti brit egységek 18 nagyon rossz állapotú repülőjét, valamint 90 olyan Mosquito típusú éjszakai repülőgépet tudtak volna adni, amit a jugoszlávok nappali gépként használhatnának. Mindezek miatt a hadügyminisztériumot sikerült rábeszélniük arra, hogy még egyszer gondolják át a kanadai tartalékok szállításának lehetőségét.¹⁸

Minderre azért is szükség volt, mert időközben változás állt be az amerikai elképzelésekben. 1951. április 9-én ugyanis már azt közölték a washingtoni háromhatalmi munkacsoport francia és brit képviselőivel, hogy az amerikaiak a „közeljövőben készek jelentős mennyiségű felszerelést szállítani, feltéve ha a Kongresszus ezt jóváhagyja [...], és további információt kapnak Jugoszláviától”. Ennek részeként mintegy 25 ezer Howitzer típusú gépfegyver és 200 közepes méretű tank szállításával kívánták segíteni a hatékony jugoszláv ellenállást.¹⁹ A segítségnyújtás nagysága mellett megváltozott a finanszírozás mikéntjéről vallott amerikai elképzelés is. Május 3-án, a háromhatalmi munkabizottság újabb ülésén már azt javasolták, hogy a három nyugati hatalom a közös fellépés helyett a Jugoszláviával kötött bilaterális egyezmények keretében rendezze a szállítás és a fizetés kérdését.²⁰

Emiatt végül nem is került sor a Londonba tervezett háromhatalmi–jugoszláv közös megbeszélésekre, hanem a Koča Popović jugoszláv vezérkari főnök (1946–1953) és Mijalko Todorović tábornok vezette jugoszláv delegáció külön tárgyalásokat folytatott a három nyugati fővárosban. A jugoszláv delegációval Londonban először Harold Parker brit birodalmi helyettes vezérkari főnök tárgyalt 1951. május 16-án. Parker feljegyzéséből és a védelmi minisztériumnak készített jelentéséből kiderül, hogy a jugoszlávok elsősorban azért tartottak igényt a nyugati fegyverekre és felszerelésekre, mert a Szovjetunió felfegyverezte a szomszédos kelet-európai országok seregeit. A jugoszláv delegáció tagjai úgy vélték, és ez megegyezett a korábbi brit állásponttal, hogy minél erősebb a hadseregük, annál kisebb a szovjet és/vagy csatlós agresszió veszélye. A jugoszláv delegáció azonban ebben az esetben is hangsúlyozta, hogy nem kérnek katonai alakulatokat, hanem csak felszerelést. Ahhoz azonban, hogy ezt hatékonyan fel tudják használni, időben kell megérkeznie a támogatásnak. Nagy-Britanniától főképp tankelhárító, légelhárító és a gyalogság ellen bevethető fegyvereket kértek rövid és középtávú segítségnyújtás keretében. Mivel azonban tisztában voltak a britek nehézségeivel, hajlandóak voltak arra, hogy mérsékeljék követeléseiket, és bizonyos esetekben beérjék a második világháborúban a németektől megszerzett fegyverekkel.²¹ Ez a fajta jugoszláv tárgyalási szemlélet arra is utal, hogy a jugoszlávok mindenáron fegyverhez szerettek volna jutni, de joggal feltételezhetjük, hogy 1951-ben még tényleg tartottak egy esetleges katonai támadástól.

Parker Todorovićnak adott válaszában kifejtette, hogy „szimpátiával és együttérzéssel kezelik a kérdést,” és Nagy-Britannia „lehetőségeihez képest minden tőle telhetőt meg fog tenni”. Ismételten hangsúlyozta azonban nehézségeiket, és nyíltan azt javasolta a jugoszlávoknak, hogy inkább az Egyesült Államoktól kérjenek segítséget: „számunkra nagyon hasznosnak tűnne, ha ezen londoni megbeszélések után Washingtonban folytatná”.²² Ezt követően, május 31-én a brit vezérkar konzultált Todorovićcsal. Előrelépésre azonban ekkor sem került sor. A brit vezérkar tagjai az ülésen hangot adtak azon nézetüknek, hogy a rövid távú jugoszláv probléma kezeléséhez minél hamarabb technikai szintű megbeszélésekre kell sort keríteni. Hangsúlyozták továbbá, hogy az „elkövetkező 2–3 éven belül nem fogunk tudni megfelelő segílyt adni”.²³

Szerencsésebbnek bizonyult Popović, aki ekkor már az Egyesült Államokban folytatott hasonló céllal tárgyalásokat. A washingtoni megbeszélésekről készült amerikai feljegyzésekből kiderül, hogy az amerikaiak sokkal pozitívabban álltak hozzá a jugoszláv kérés teljesítéséhez. Készen álltak ugyanis arra, hogy hivatalos jugoszláv segélykérés esetén kétoldalú szerződés keretében azonnal felszerelést adjanak, és biztosítsák a jugoszláv tisztek kiképzését. Ehhez azonban hasznosnak vélték, ha részletes technikai megbeszélésekre kerülne sor, valamint elvárták, hogy a jugoszlávok biztosítsák: amerikai szakértők vizsgálódhassanak a helyszínen.²⁴

A brit és washingtoni megbeszélések után Jugoszlávia felé visszatérően Popović Párizsban is tárgyalt. A megbeszéléseken a Nagy-Britanniában már kifejtett okokkal indokolta meg a segélykérésüket, de ismételten hangsúlyozta a jugoszláv hadsereg „értékességét”. A franciák újfent hajlandóak voltak arra, hogy nagy mennyiségben szállítsanak világháborús német felszereléseket, gondot okozott azonban számukra, hogy miképp juttassák el mindezt Jugoszláviába.²⁵

A Londonban folytatott megbeszélések kudarca ellenére Jugoszlávia mégis technikai missziót küldött Londonba. Ez újfent arra utalt, hogy Titóék minden lehetőséget megpróbáltak megragadni arra, hogy a rossz állapotban lévő jugoszláv hadsereg számára megfelelő fegyvert és felszerelést szerezzenek. Mindehhez pedig a szovjet támadás lehetőségének hangoztatása megfelelő ürügyet szolgáltatott.

A jugoszláv misszióval 1951. augusztus 7. és 24. között több tárgyalásra is sor került a védelmi minisztériumban. A tárgyalásokon a jugoszlávok megismélték eddigi kéréseiket, sőt azt a kiképzésre vonatkozó igényükkel még ki is egészítették. Miközben a kincstár – feltehetően a külügyminisztérium nyomására – elfogadta, hogy 38 Mosquito-gép árát és a szállítási költségeket a britek állják, az egyre követelőzőbbé váló jugoszlávok már 60 ilyen típusú repülőgépre tartottak igényt. Sőt egyre több kifogást emeltek a brit ajánlattal szemben. Az ülésekről készített jegyzőkönyvekből az is kiderül: nehezményezték, hogy a repülőgépek vélhetően nem lennének a legmodernebb technikával teljesen felszerelvek. Ezért „éjszakai használatuk eleve kizárt”, nappali repülésekre pedig lassúságuk miatt tartották a repülőket alkalmatlannak. Mivel a repülőgépgyár nem rendelkezett extra kapacitással, ezért a jugoszláv követelésekre válaszul a brit tárgyalófél azt javasolta, hogy egy teljesen felszerelt gépet adnának el a jugoszlávoknak, ami alapján helyben a többi gép számára legyárthatnák a szóban forgó felszereléseket. A britek abba is hajlandóak voltak belemenni, hogy licencet adjanak Jugoszláviának, miközben hangsúlyozták, hogy sem több repülőgépet, sem felszerelést nem tudnak szállítani.²⁶

A katonai segélyezéssel kapcsolatban újabb, jelentős előrelépésre 1951-ben már nem került sor. 1952. február 20-án azonban a VI. György király temetésére Londonba érkezett jugoszláv delegáció vezetője, Ivan Ribar jugoszláv elnök és Peko Dapčević vezérezredes, helyettes vezérkari főnök megbeszéléseket folytatott a brit vezérkarral. A megbeszélésen először jelentették ki hivatalosan, hogy „Jugoszlávia kész védelmi tárgyalásokat kezdeni országa védelméről az Egyesült Királysággal”. A jugoszláv határt ettől függetlenül is megvédték volna, ahogyan azt is kijelentették, hogy a „támadáskor a hegyekben való visszavonulás politikai és katonai szempontból is elfogadhatatlan”. A jugoszlávok hangot adtak továbbá azon félelmüknek, hogy „csak olyan felszerelést kívánunk [mármint Nagy-Britannia] adni nekik, ami csak a hegyekben folytatott partizánharcra lenne megfelelő”.²⁷ Ebben bizonyos szempontból volt is igazság, hiszen a brit stratégák katonai szempontból kivitelezhetetlennek tartották, hogy a jugoszlávok a határnál védekezzenek. Nagy-Britannia ugyanis nem a

boszniai hegyekben elhúzódó gerillaharcban, hanem az Olaszország és Görögország felé tartó utak védelmében volt főként érdekelt.

Feltehetően a jugoszláv hozzáállásban bekövetkező változás is hozzájárult ahhoz, hogy a kabinet védelmi bizottsága (Cabinet Defence Committee) 1952. május 21-i ülésén ismételten foglalkozott a jugoszláv fegyverszállítások prioritásának kérdésével. Jugoszlávia ugyanis még mindig Indiával és Pakisztánnal egy szinten szerepelt azon a listán, amely meghatározta a brit segélyezés mértékét. Ez pedig jelentős hátrányt jelentett a NATO-tagállamok vagy a közel-keleti országok megsegítéséhez képest. Az ülésen azonban a bizottság ismételten megállapította: „Jugoszlávia követelményeit érdemei és a katonai és politikai fejlemények tükrében fogják meghatározni.” Jogosnak ismerték el a kincstár érvelését is a további katonai szállítmányok fizetéshez kötéséről, valamint hangsúlyozták, hogy a kabinet éppen ekkor fogadott el újabb 4,5 millió font értékű segélyt, amit Jugoszlávia az 1952–1953-as naptári évben használhatott fel.²⁸

A kabinet védelmi bizottságával egy napon a vezérkar közös tervező csoportja is Jugoszláviával foglalkozott az ülésén, ahol a nyugati katonai tervek háromhatalmi összehangolása volt a téma. A brit vezérkar az ülésről készített jegyzőkönyvben hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió támadása esetén a „jugoszláv háborús erőfeszítések a Nyugat általános védelmétől függenek”, ezért elengedhetetlen a tervek összehangolása. A vezérkar Ribarék hivatalos közlése miatt ekkor már biztosra vette, hogy „Jugoszláviát a politikai okok az északkeleti sík területek (vagyis a Vajdaság) és Belgrád védelmére kényszerítik”. Éppen ezért szükségesnek tartották, hogy „meggyőzzék őket arról, hogy harcolva a hegyekbe vonuljanak vissza”. Egyrészt azért, mert a boszniai hegyek védelmet nyújthatnak a jugoszláv hadseregnek, másrészt azért, mert harcolva visszavonulásukkal a jugoszláv seregek a Vardar völgyét (Thesszaloniki felé erre vezet az út) és a ljubljanai rést védenék. Ez utóbbival pedig időt adnának Olaszországnak a mozgósításra. A brit vezérkar számára tehát ez jelentette a legfontosabb célkitűzést. Mindez azonban azt is megkövetelte (és ennek a britek a jelen elemzés hangvételeiből is kiszűrődően cseppet sem örültek), hogy tájékoztassák az olasz kormányt, legalábbis a tárgyalások őket is érintő kérdéseiről. Ezt már csak az is szükségessé tette, hogy „Jugoszlávia légi megsegítése valószínűleg olasz bázisokról fog történni”. Hasonló tájékoztatási módszert tartottak egyébként szükségesnek két másik szövetségesük, Görögország és Törökország esetében is foganatosítani.²⁹

Úgy vélem, a fenti brit elemzésekből is jól látszik, hogy 1952 tavaszától, a hivatalos jugoszláv felkérést követően, további előrelépés következett be a jugoszláv–brit, illetve nyugati kapcsolatokban. „Tito felszínén tartását”, majd az először gazdasági, később katonai jellegű segítségnyújtást a jugoszláv és a nyugati védelmi tervek összehangolása követte, ami bizonyos értelemben azt is jelentette, hogy a nyugati hatalmak megpróbálták Jugoszláviát beilleszteni a nyugati védelmi tervekbe. A közös védelmi tervezés felé vezető első, nem éppen sikeres lépésre 1952 novemberében került sor, amikor Thomas Troy Handy tábornok, az Egyesült Államok európai hadereje főparancsnok-helyettesének (deputy supreme commander-in-chief) vezetésével háromhatalmi delegáció érkezett Jugoszláviába azzal a céllal, hogy összehangolja a nyugati és a jugoszláv védelmi terveket.

A háromhatalmi delegáció látogatása: a védelmi tervek összehangolása

A megbeszélésekre 1952. november 15–20. között került sor Belgrádban. Ahogyan az a részletes jelentés összefoglalásából kiderül, azon brit részről Bird ezredes, katonai attasé, Gayner légi attasé és Wyburd flottaattasé vett részt. Az ülésekre azonban nem éppen a legszívélyesebb légkörben került sor. Habár Tito előzetesen azt ígérte, hogy a „jugoszláv tervekre és a csatlós haderőkre vonatkozó minden információt meg fognak adni” a nyugati misszió tagjainak, erre korántsem került sor. Sőt, a jugoszláv delegáció egyenesen arra figyelmeztette a szövetségeseket, hogy „kötelességük segítséget nyújtani” Jugoszláviának, és a jugoszlávoknak földrajzi helyzetükből adódóan (a támadás első vonalába esnének) „joguk [is] van többet kapni”. Mi több, a jugoszlávok többször kifejtették elégedetlenségüket a nyugati segély nagyságával kapcsolatban. Egy alkalommal egyenesen úgy fogalmaztak, hogy a „Szovjetuniótól korábban gyorsabban és több segítséget kaptak”. Ezt már Handy sem állta meg szó nélkül. Saját terveikről és becsléseikről pedig csak azután voltak hajlandók nyilatkozni, hogy biztonsági garanciákat kaptak arra nézve, hogy a három nyugati hatalom nem fogja továbbadni az így megszerzett információkat. Handy azt is feltételezte, hogy a jugoszlávok lehallgató készülékekkel szerelték fel az üléstermet. Egy esetben ugyanis arra került sor, hogy a jugoszláv tárgyalásokat vezető Peko Dapčević helyettes vezérkari főnök az ülésterembe visszatérve a korábbitól homlokegyenest eltérő nézetet képviselt. A brit jelentés ezt egyértelműen a lehallgatással hozta összefüggésbe.

A megbeszélések során a jugoszlávok kizárták, hogy elszigetelt támadás indulhatna Jugoszlávia ellen. Érvelésük szerint ugyanis a csatlósok támadása csak a Szovjetunió részvételével lehet sikeres, ami egyet jelentene a harmadik világháború kitörésével. A jugoszlávok ugyanakkor attól féltek, hogy egy elszigetelt támadás esetén a szövetségesek valójában nem is akarnak segítséget nyújtani. Ennek ellenkezőjéről szinte lehetetlen volt őket meggyőzni. Handy összefoglalásából kiderül, hogy a jugoszlávok a megbeszélések során végig több segílyt követeltek, amit a csatlós–jugoszláv egyensúly eltolódásával indokoltak. Mindeközben saját harci erejükkel kérkedtek.³⁰ A jugoszlávok, habár a haderejük létszámára nem tértek ki – azt a szövetséges hírszerzés 1951 áprilisában 33 hadosztályban 275 ezer főre, 1952 augusztusában szintén 33 hadosztályban 325 ezer főre becsülte –, részletesen lebontották, hogy támadáskor melyik határon mekkora erőt vonultatnának fel. Eszerint a magyarokkal szemben 14–16 hadosztály, a román határnál 18 hadosztály, a bolgárnál 9, az albán határon pedig 3–4 hadosztály lenne. Tartalékosoknak további 6–8 hadosztályt állítanának fel. Ez a számsor két ok miatt érdekes. Egyrészt rávilágít arra, hogy a jugoszlávok maguk is a magyar és a román határ felől várták a szovjet támadás fő irányát, másrészt, ha összeadjuk a hadosztályok számát, 50–55 hadosztályt kapunk, ami jelentősen több a britek becsülte 33-nál.

A jugoszláv delegáció saját haderejénél részletesebben ismertette a szomszédos csatlós országok hadseregeit. Eszerint a magyaroknak 20 hadosztályuk, a románoknak 24, a bolgároknak 14, míg Albániának csak 3 hadosztálya van. Ezt a 61 hadosztályt a szovjetek 10 hadosztálya egészíti ki. Ebből 3-3 állomásozik Ausztriában és Magyarországon, 4 pedig Romániában. A jugoszláv becslések azzal számoltak továbbá, hogy a támadás megindulásakor Bulgária 26, Magyarország 34 hadosztályra fogja növelni erejét. Romániáról azonban nem közöltek adatokat. A csatlósok közül Dapčević a magyarokat tartotta a „legjobb harcosoknak, mert a szerbek iránti gyűlöletből küzdenének”, meg azért, mert a „Vajdaság visszaszerzését ígérték nekik”.

Ideológiailag a bolgár hadsereget tartották a legjobbnak, mivel ők „opportunisták és szlávként az oroszok testvérei”. Ezért a jugoszlávok feltételezték, hogy mindenben követni fogják az utasításait. Ezzel szemben a románokról feltételezték, hogy „semmi agresszív céljuk nincs”, de nem is tartották őket jó harcosoknak. Mivel soha nem harcoltak a jugoszlávok ellen, ezért saját fenti becslésüknek ellentmondva a jövőben sem várták ezt tőlük. A háborús előkészületekre rátérve a jugoszlávokat különösen az aggasztotta, hogy a „csatlósok minden határon árkokat ásnak, és szögesdróttal veszik azt körbe”. Ezt Titóék a támadást megelőző tipikus szovjet lépésnek tekintették, amit, legalábbis szerintük, valamelyik hadgyakorlat örvén bármikor megindíthatnák.³¹ Az azonban természetesen nem derül ki a jegyzőkönyvekből, vajon a jugoszlávok valóban ennyire tartottak-e a Szovjetunió támadásától, vagy inkább ennek hangoztatásával csak még több és modernebb nyugati fegyvert szerettek volna megszerezni a továbbra sem éppen jól felszerelt hadseregük számára.³²

A fenti érthető okokból túlzó és a támadással szembeni kitétségüket hangsúlyozó jugoszláv becslésekkel szemben a nyugati szövetségesek hírszerzési információk alapján jóval kevesebbre, 42 hadosztályra tették a csatlósok haderejének nagyságát. Ebből 14-14 hadosztály Bulgáriának és Romániának, 10 Magyarországnak és 4 Albániának volt. A térségben pedig hat gépesített szovjet hadosztállyal számoltak, egyenlően elosztva Ausztria, Magyarország és Románia között. (Magyarországon négy szovjet hadosztály állomásozott 1951–1953 között.) A népi demokráciák 42 hadosztályából azonban meglátásuk szerint a támadáskor csak jóval kevesebbet tudnának bevetni, mert több hadosztályra a belső biztonság és a kommunikáció fenntartására lenne szükség, további 6–8 hadosztályt pedig a görög és a török határ védelme kötne le. A csatlósok hadereje mellett a szövetségesek természetesen a jugoszláv haderő nagyságát és milyenségét is megpróbálták felbecsülni az ülés előtt. A megbeszélésekhez készített háttéranyagból kiderül, hogy 1952 augusztusára vonatkoztatva a jugoszláv haderő létszámát 33 hadosztályra és 325 ezer főre tették. Ez a szövetséges statisztikák alapján kevesebb, mint a fele volt a csatlósok 675 ezresre becsült seregei létszámának. Ebből a magyar hadsereget 185 ezer főre becsülték.³³ A jugoszláv–csatlós haderőnél gyorsan jelentkező jelentős arányeltolódás mellett a nyugati hírszerzés továbbra sem a legkedvezőbb képet festette a jugoszláv haderőről. Elismerték ugyan, hogy fegyvereik jók, de bírálták, hogy heterogén összetételűek, és többségükben még mindig zömmel szovjet és világháborús német típusok. A 12 ezer fővel és 400 repülőgéppel rendelkező légierőt elsősorban taktikai erőnek tekintették, amelynek két fő feladata a légvédelem és a szárazföldi erők támogatása, de mindezen „célok teljesítését megnehezíti a modern felszerelés és tartalék hiánya”. Hasonlóan gyengén felszereltnek tekintették a jugoszláv flottát. Szerepét mindössze abban látták, hogy támadás esetén biztosítja a szállítást az Adriai-tengeren, semlegesíti az albán partokat és elaknásítja a Dunát.³⁴

A tárgyalásokról készített nyugati összefoglaló jelentésből azt is megtudjuk, hogy a jugoszláv delegáció a támadással és az ország védelmével kapcsolatos nézeteit is kifejtette, de Handy szerint érződött, hogy nem szívesen hozzák nyilvánosságra terveiket. A jugoszlávok a megbeszéléseken már késznek mutatkoztak arra, hogy – legalábbis kezdetben – a trieszt–ljubljanai rést, valamint a Vardar–Thessaloniki irányt is védjék a szövetségesekkel való összeköttetés érdekében. Handy jelzésértékűnek tekintette azt is, hogy a jugoszlávok 12 hadosztályt voltak hajlandók a ljubljanai rés védelmére biztosítani. Abban az esetben, ha a szovjet támadás túl nagy erőt

gyakorolna a védelmükre, akkor a jugoszláv hadsereg Zágrábból két irányba, Ljubljana és a boszniai hegyek felé vonulna vissza, és inkább itt építene ki új védelmi vonalat. Ezt azzal indokolták, hogy az úgynevezett ljubljanoi rés védelme valójában nem Jugoszlávia, hanem Olaszország érdekét szolgálja. Az ebben rejlő igazságot magában Handynek is el kellett ismernie.

A jugoszláv tervekkel szemben Handy végig a kommunikációs vonalak fenntartásának fontosságát hangsúlyozta, továbbá a hathatós háromhatalmi tervezéshez újabb információkat kért a jugoszlávoktól. Az amerikai tábornok a jugoszlávok hozzáállásából azt is feltételezte, hogy a valóságban Jugoszlávia védelmi terve eltérhet a NATO-tervektől. Ezzel kapcsolatban úgy vélte, hogy a jugoszlávok védelmi terve valójában csak a mobilizációs tervek leplezésére szolgál.

Végső következtetésként pedig azt vonta le, hogy a „jugoszláv katonai vezetés még mindig gyanakvó a háromhatalmi [tárgyalás] céljaival kapcsolatban”, és attól tart, a nyugati hatalmak valódi célja Észak-Olaszország védelme. Biztosra vette, hogy a támadás megindulásakor katonai és politikai okokból a jugoszláv hadsereg a határnál fog védekezni. Hasonlóan védeni fogják a kommunikációs vonalakat is, hiszen az Adriai-tengeren érkező segítséghez erre szükségük is van. Azt azonban nem tudta kideríteni, hogy „a háborúban örömmel látnák-e a szövetséges szárazföldi csapatokat”, vagy csak a felszerelésekre tartanak igényt. Ez utóbbira Handy meglátása szerint az elavult nehézfegyverzet és a hadsereg minden területén fellépő hiány miatt nagy szükségük is van. A további tárgyalások sikeréhez ugyanakkor hasznosnak gondolta, ha a nyugati hatalmak olyan garanciát adnának, amelyben a „szövetségesek nyíltan vállalják, hogy Jugoszláviát bármilyen agresszió esetén megsegítik”. Ez egészen pontosan a flottának és a légierőnek nyújtott segítséget, a jugoszláv határ garantálását és a felszerelések szállítását jelentette volna. Handy következtetéseiben nyomatékosan kifejtette, hogy Jugoszlávia meggyőzése és sikeres ellenállása érdekében több és még minél korábbi katonai segílyre van szükség. Szükségesnek vélte továbbá az összehangolt tervezést és a közvetlen összeköttetés biztosítását. Ehhez pedig elengedhetetlenek tartotta a további megbeszéléseket. Jelentésében azonban arra is felhívta felettesei és az érintett minisztériumok figyelmét, hogy ehhez a jelen tárgyalástól eltérő alapot kell találni. Ezért azt javasolta, hogy először politikai szinten vegye kezdetét a tervezés, és csak azt követően kerüljön sor operációs megbeszélésekre.³⁵

A fenti következtetésekből is nyilvánvaló, hogy maga Handy is kudarcként értékelte a megbeszéléseket. Hasonlóan vélekedett a brit külügyminisztériumban N. J. A. Cheetham, a Foreign Office déli osztályának vezető diplomatája is, aki ezt azzal magyarázta, hogy a „jugoszlávok gyorsan felismerték, hogy Handy tábornok konkrét ajánlat és kötelezettségvállalás nélkül érkezett Belgrádba”, ezért a jugoszlávok „összes katonai titkuk visszatartásáról döntöttek”.³⁶ Az újabb politikai garancia adását azonban ellenezte. Indoklása szerint a jugoszlávok eddig is ellenezték a formális paktumokat, a körülmények pedig a brit diplomata szerint nem romlottak jelentősen. Ezért úgy vélte, hogy Titóék eddig is az „Egyesült Nemzetektől vártak elsődlegesen segítséget”. Cheetham ugyanakkor azt is elismerte, hogy „Bevan 1951-es beszédének megisméltése [már] alig segítene”, de „Olaszország és a NATO iránti kötelezettségeink miatt nem látjuk, hogy hogyan is folytathatnánk”.³⁷

A tárgyalások kudarcáról Ivo Mallet, az új belgrádi brit nagykövet is beszélt a jugoszláv vezetőkkel, elsősorban Edvard Kardelj külügyminiszterrel. A nagykövet erről Edennek írt, szigorúan titkos minősítésű leveléből kiderül, hogy a „jugoszlávok

túl negatívnak tartották Handy tábornok [hozzaállását]”, és úgy vélték, „joggal tarthattak több információra igényt cserébe a jugoszlávok információiért”. Mallet szerint a kudarc háttérében valójában az húzódott meg, hogy a „jugoszlávok félreértették a tárgyalások célját”. Handy missziójának ugyanis egyedüli célja az információszerezés volt, ami egy „összehangolt védelmi tervezés” kiindulópontját jelentette volna.³⁸

Handy tárgyalásainak kudarcából a brit vezérkar is levonta a következtetéseit 1953. február 23-i ülésén. Eszerint a továbbiakban egyedül a ljubljanai térség védelmére korlátoznák a katonai tárgyalásokat. Az amerikaiak már 1951 végétől erre szerették volna korlátozni katonai tervezésüket, a britek tehát csak követték őket, igaz, jelentős késéssel. Mindezt azzal indokolták, hogy ha a jugoszláv haderő a támadást követően Bosznia-Hercegovina hegyeibe vonul vissza, akkor a szovjet haderők minden bizonnyal megszereznék a ljubljanai rést és a Vardar völgyét, ami egyrészt növelné a szövetségesek fenyegetettségét, másrészt területileg elszigetelné a jugoszláv csapatokat. Természetesen bővíthetnék a tárgyalások tematikáját, de csak akkor, ha ezt a jugoszlávok kérnék. Jugoszlávia NATO-tagságát azonban az adott körülmények között kizárták, és nem következett be változás a brit katonai segélyezéssel kapcsolatos álláspontjukban sem: azt továbbra is „egyéb kötelezettségvállalásaik függvényében” voltak csak hajlandók adni.³⁹

A háromhatalmi–jugoszláv tárgyalások további alakulása

Amint az a Handy-misszió kudarcával kapcsolatos nézetekből is kiderül, 1952 őszére felértékelődött Jugoszlávia szemében Görögország és Törökország stratégiai jelentősége. Ebbe természetesen az is belejátszott, hogy több ok miatt (mint például a trieszti kérdés, a Vatikán egyre keményebb ellenállása a rendszer egyházellenes intézkedéseivel szemben) romlottak a jugoszláv–olasz és ennek következtében (a jugoszláv szükségletek miatt ugyan csak bizonyos mértékig) a jugoszláv–nyugati kapcsolatok. Jugoszlávia számára a szovjet propaganda és saját külön utas szocialista ideológiája miatt az is elfogadhatatlan lett volna, hogy csatlakozzon a NATO-hoz. Ezt Olaszország a trieszti kérdés végleges rendezéséig minden bizonnyal ellenezte volna, így vagy a Trieszttel kapcsolatos jugoszláv politikának kellett volna gyökeresen megváltozni, vagy Titóék nyilvános diplomáciai kudarcot szenvedtek volna. Harmadrészt, amint az Handy tárgyalásaiból is kiderül, maguk a nyugati hatalmak is összekapcsolták Jugoszláviát, Görögországot és Törökországot balkáni stratégiai terveikben.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy teljesen megszűntek volna a katonai egyeztetések a nyugati hatalmak és Jugoszlávia között. 1953. augusztus 24–28-án a Handy-misszió tevékenységének folytatásaként újabb háromhatalmi–jugoszláv katonai megbeszélésekre került sor, ahol a felek tovább egyeztették a csatlós haderők nagyságáról szóló becsléseiket, és koordinálták a jugoszláv, illetve a saját védelmi terveiket. A tárgyalásokról készült jegyzőkönyv statisztikai adataiból kiderül, hogy Jugoszlávia összesen 54–75 hadosztályra (a tartalékosokkal együtt 75–80 hadosztályra), míg a nyugati hatalmak 33–41 hadosztályra becsülték a Jugoszlávia ellen irányuló szovjet és csatlós haderő lehetséges nagyságát. A látszólag jelentős számbeli eltérést azonban már a brit jegyzőkönyv egyik feljegyzése is azzal magyarázza, hogy a jugoszláv becslésekben az összes haderő szerepel, míg a nyugati becslésekben csak azok, amelyek a támadás megindulásakor azonnal részt vettek

volna. A tárgyaló felek ugyanakkor leszögezték, hogy a becslésekben szereplő valódi eltérés ennél jóval kisebb volt.

Ha a támadás bekövetkezett volna, Jugoszlávia a Dunától a görög határ vonaláig 20 hadosztálllyal, az ország központi részén 16 hadosztálllyal, északnyugaton pedig 15 hadosztálllyal szállt volna szembe az ellenséggel. A megbeszélések idejére már három védelmi vonalat állítottak fel. Az első a Duna–Dráva–Mura folyók vonalánál húzódott, majd a jugoszláv–bolgár határ mentén egészen a görög határig terjedt, a második a Vardar–Morava–Száva–Mura folyók mentén, a harmadik pedig Bitolából indulva Banja Luka érintésével a hegyekben húzódott egészen Zidani Mostig. A jugoszláv vezetés a korábbi megbeszélésekhez képest immár hangsúlyosabban volt hajlandó az északnyugati határszakasz és a ljubljanai térség védelmére. E célból a Nagykanizsa–Zágráb vonalon öt, Maribornál két, a második védelmi vonalon pedig hét hadosztályt állomásoztattak.⁴⁰ A gyakorlatban mindez Olaszország védelmét szolgálta, ami nyilvánvalóan illeszkedett a nyugati hatalmak átfogó stratégiai terveihez.

A háromhatalmi–jugoszláv tárgyalások folytatása és a John Harding brit birodalmi vezérkari főnök részvételével 1953. szeptember 18–25. között megrendezett közös jugoszláv–brit hadgyakorlat ellenére az 1950-es évek közepétől érezhetően csökkent a katonai tervezés összehangolása, amihez nem a jugoszláv–nyugati kapcsolatok megromlása, hanem a nemzetközi politikában bekövetkezett változások járultak hozzá. Igaz ugyan, hogy a Sztálin halálát (1953. március 5.) követő hatalmi harcok a Szovjetunióban egészen 1955–1956-ig elhúzódtak, és a szovjet–jugoszláv kapcsolatok látványos javulásnak csak Nyikita Szergejevics Hruscsov 1955. május–júniusi belgrádi „Canossa-járását” követően indultak. Ahogyan az is, hogy Tito a javuló szovjet–jugoszláv és jugoszláv–csatlós kapcsolatok oltárán nem akarta feláldozni a nyugati hatalmakkal az előző években kialakított jó munkakapcsolatot, amit az 1950-es években folytatódó nyugati látogatások is bizonyítanak. 1953. augusztusában Clement Attlee volt munkáspárti brit miniszterelnök (1945–1951) utazott Jugoszláviába, 1955. novemberében pedig Tito meghívására Belgrádba érkezett John Foster Dulles amerikai külügyminiszter. Dulles látogatásával Tito mindenki számára világossá tette, hogy a jugoszláv vezetés nem volt hajlandó lemondani nemzeti szuverenitásáról.⁴¹

A keleti kapcsolatok normalizálása azonban kétségkívül nagy előnyt biztosított Tito számára: megnövelte ugyanis a jugoszláv vezetés külpolitikai mozgásterét. Ez pedig lehetővé tette, hogy az 1953. február 28-án Ankarában aláírt jugoszláv–görög–török barátsági szerződés, majd annak logikus folytatásaként a brit és amerikai NATO kötelezettségvállalással kapcsolatos aggodalmak ellenére az 1954. augusztus 9-én Bledben megkötött katonai paktumtól nagyobb távolságot tartsanak,⁴² továbbá, hogy hosszadalmas diplomáciai tárgyalások eredményeként Trieszt ügyében 1954. október 5-én sikerült Londonban tető alá hozni az úgynevezett „megértési nyilatkozatot”, amely minimális területi módosításokkal Olaszországnak és Jugoszláviának ítélte az „A” és „B” zónákat, továbbá előírta a kisebbségek védelmét és szabad kikötővé nyilvánította a trieszti kikötőt.⁴³ Igaz, a kérdést véglegesen majd csak az 1975-ben aláírt osimói szerződés rendezte.

A megnövekedett külpolitikai mozgáster Tito számára arra is lehetőséget nyújtott, hogy 1955. márciusában már kitérően válaszoljanak John Howard Cassady amerikai admirális javaslatára, amelyben az amerikaiak a jugoszláv flottával és hadsereggel közösen rendezett hadgyakorlatra tettek javaslatot. Való igaz, hogy Dulles

amerikai külügyminiszter augusztus közepén már nem látta értelmét annak, hogy további tárgyalásokat folytassanak Jugoszlávia katonai megsegítéséről, azonban továbbra is úgy gondolta, hogy Tito semlegességi politikát fog folytatni.⁴⁴

A megnövekedett mozgástér ugyanis Tito számára kétségteljesen a legnagyobb eredményt abban jelentette, hogy elmélyültek Jugoszlávia és az úgynevezett el nem kötelezett országok közti kapcsolatok, amelynek kezdetei az 1950-es évek elejére nyúltak vissza. A koreai háború hatására ugyanis az ENSZ-ben a jugoszlávok Indiával és Egyiptommal több esetben közösen léptek fel, elítélve a nagyhatalmi politikát. A kezdetben még eléggé egyoldalú jugoszláv kapcsolatkeresésre 1954-ben már pozitív választ kaptak. India 1954 augusztusában delegációt küldött Jugoszláviába, amit októberben belgrádi nagykövetségük megnyitása követett. Tito pedig 1954. december 17. és 1955. január 17. között Indiában és Burmában tett látogatást. Ezt követően pedig végig a mozgalom egyik emblemikus figurája maradt.⁴⁵

Jegyzetek

A tanulmány megírásához alapul szolgáló londoni levéltári kutatómunkát a Magyar Ösztöndíj Bizottság Magyar Állami Eötvös Ösztöndíja biztosította számomra.

¹ A Tájékoztató Iroda határozata magyarul olvasható: A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzetközi munkásmozgalomban 1948 és 1968 között. Újvidék, Forum, 1968. 246–253.

² A Marshall-segély Nyugat-Európa újjáépítésére gyakorolt hatására magyarul lásd: *Horváth Gábor*: Egység és megosztottság: az euroatlanti kapcsolatokról a Marshall-terv 50. évfordulóján. In: *Külpolitika*, 1997/1. 89.

³ A szovjet–jugoszláv konfliktus okairól a nemzetközi szakirodalom legfrissebb eredményeit összegzi: *Perović, Jeronim*: The Tito–Stalin Split. A Reassessment in Light of New Evidence. In: *Journal of Cold War Studies*, 2007/2. 42–57. A konfliktus okairól: *Gibianszkij, Leonid*: Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform. In: *Múltunk*, 1994/4. 132–142. A föderációs tervekről lásd: *Gyarmati György*: Dilemmák a Dunatájon (Magyarország és a délkelet-európai föderációs tervek). In: *Századvég*, 1986/2. 67–87., *uő*: Föderációs törekvések a második világháború után. In: *Politikatudományi Szemle*, 1992/2. 111–121., valamint *Szabó Annamária*: A Duna-táji határok „légiesítésének” tervei (1944–1947). In: *Társadalmi Szemle*, 1990/3. 65–78., illetve Jugoszlávia balkáni föderációs törekvéseire: *Petranović, Branko*: Balkanska federacija 1944–1948. Beograd–Šabac. Zaslón, 1991.

⁴ A Jugoszlávia elleni szovjet és/vagy esatlós katonai támadás lehetőségéről a magyar szakirodalom is részletesen foglalkozik. Erre vonatkozóan lásd: *Király Béla*: Honvédségből néphadsereg. Budapest, Co-Nexus, 1989. 165–167., *uő*: A magyar hadsereg szovjet ellenőrzés alatt. In: *Romsics Ignác* (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995. 233–235., *Ritter László*: War on Tito's Yugoslavia? The Hungarian Army in Early Cold War Soviet Strategies. In: *Bogetic, Dragan* (ur.): *Balkanski pakt 1953/1954*. Zbornik radova. Beograd, Institut za strategijska istraživanja, 2008. 251–281. (elérhető még: <http://www.isu.etho.ch/php>, a hozzáférés ideje: 2005. március 9.) és *Okváth Imre*: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Budapest, Aquila, 1998. 117–121. és 139.

⁵ A Jugoszláviával szembeni nyugati, elsősorban amerikai politika fejlődésére lásd: *Heuser, Beatrice*: *Western Containment Policies in the Cold War. The Yugoslav Case, 1948–1953*. London–New York, Routledge, 1989. és *Lees, Lorraine M.*: *Keeping Tito Afloat. The United States, Yugoslavia and the Cold War*. University Park, Pennsylvania State University, 1997.

⁶ A második világháború utáni brit–jugoszláv kapcsolatok alakulásáról részletesen ír: *Lane, Ann J.*: *Coming to Terms with Tito: Britain and Yugoslavia, 1945–1949*. In: *Richard J. Aldrich–Michael F. Hopkins* (eds.): *Intelligence, Defence and Diplomacy: British Policy in the Post–War World*. Ilford–Portland, Frank Cass, 1994. 13–41. és monografikus formában: *uő*: *Britain, the Cold War and Yugoslav Unity, 1941–1949*. Brighton, Sussex Academic Press, 1996.

⁷ The National Archives – Public Records Office, Kew Gardens, London, Nagy-Britannia. (A továbbiakban: PRO) FO 371/88240 RY1023/37.

⁸ PRO DEFE 7/215 COS 1536/17/11/50 Annex, FO to DEFE, 13 November 1950.

⁹ PRO DEFE 7/215 COS 1536/17/11/50 Appendix, 17 November 1950.

¹⁰ PRO DEFE 7/215 COS 25/6/1/51 FO to COS, 6 January 1951.

¹¹ PRO FO 371/95539 RY1192/33G.

¹² PRO FO 371/95539 RY1192/34G. A Foreign Office iratai között az amerikaiakkal folytatott egyeztetés

eredménye található meg. Eszerint az Egyesült Államok Nagy-Britanniához hasonlóan „készlerei, prioritásai és egyéb tényezők figyelembevételével” fog dönteni. Abban az esetben, ha Jugoszlávia gyorsabb döntés meghozását szeretné, akkor késlekedés nélkül adatokat kell szolgáltatnia. A jugoszláv kérést tételesen felsoroló listát azonban már kevésnek tartották a segítségadáshoz. PRO FO 371/95539 RY1192/41G.

¹³ Foreign Relations of the United States. Washington, United States Government Publication Office, 1977–1988. 1951. Vol. IV. 1717–1718.

¹⁴ Bevin nyilatkozatát lásd: Hansard. House of Commons Official Report. London, His Majesty's Stationary Office, 1951. Volume 484. 728. Achesonét lásd: PRO FO 371/95470 RY1023/24.

¹⁵ PRO DEFE 7/216 Arms Working Party Minutes, 20 March 1951.

¹⁶ PRO FO 371/95540 RY1192/80G.

¹⁷ PRO FO 371/95540 RY1192/85.

¹⁸ PRO DEFE 7/217 Ministry of Defence to Morrison, 11 May 1951.

¹⁹ PRO FO 371/95541 RY1192/95G.

²⁰ PRO FO 371/95541 RY1192/110G.

²¹ PRO FO 371/95542 RY1192/133G és 134G.

²² PRO FO 371/95542 RY1192/134G.

²³ PRO DEFE 7/218 COS (31 May 1951.) to William Elliott 1 June 1951.

²⁴ *Ceh, Nick* (ed.): U. S. Diplomatic Records On Relations With Yugoslavia During The Early Cold War, 1948–1957. New York, Columbia University Press, 2002. 287–289. A hivatalos jugoszláv segélykérés június 28-án meg is érkezett. Ezt követően a jugoszlávok abba is beleegyeztek, hogy 14 fős amerikai misszió vizsgálódjon Jugoszláviában.

²⁵ PRO FO 371/95545 RY1192/198G.

²⁶ PRO FO 371/95546 RY1192/215G és 219G, PRO DEFE 7/220 Minutes of 7 August 1951., DEFE 7/221, Minutes of 13, 23 and 24 August 1951.

²⁷ PRO DEFE 7/222 COS Note by Colonel W. M. Street, 20 February 1952.

²⁸ PRO FO 371/102228 WY1192/26G.

²⁹ PRO CAB 21/3277 J. P. (52)57(Final) 21 May 1952. A britek egyébként már 1951 őszén úgy látták, hogy az Egyesült Államok földrajzilag Szlovéniára szeretne volna korlátozni a katonai segítségnyújtást. Erről Franks washingtoni brit nagykövete 1951. november 13-án táviratozott a külügyminisztériumnak. PRO FO 371/95476 RY1023/108G. Szlovénia más szavakkal Olaszország védelmét jelentette.

³⁰ PRO FO 371/107822 WY1022/1G.

³¹ Ilyen nagyszabású hadgyakorlatra 1952. július 11–20. között valóban sor is került. *Okváth Imre*: A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2006/1. 37.

³² PRO FO 371/102168 WY1022/94G.

³³ Ezt helytállónak fogadhatjuk el, mert 1953-ban a magyar hadsereg létszáma az állandó fejlesztés következtében valóban meghaladta a 230 ezer főt. *Balló István*: Magyarország katonapolitikája, a hadseregfejlesztés feladatai, 1947–1949. In: Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Budapest, Napvilág, 2000. 300.

³⁴ PRO FO 371/107822 WY1022/1G.

³⁵ Uo.

³⁶ PRO FO 371/102168 WY1022/99G.

³⁷ PRO FO 371/102168 WY1022/100G.

³⁸ PRO FO 371/107823 WY1022/6G. A francia külügyminisztérium azonban mást feltételezett a kudarc hátterében. Szerinte a megbeszélésekre visszahatót a triezszi kérdés rendezetlensége. Ezért a jugoszlávok inkább Görögországgal és Törökországgal tárgyaltak volna, és rajtuk keresztül kapcsolódtak volna a NATO-hoz. PRO FO 371/102168 WY1022/102G.

³⁹ PRO FO 371/107823 WY1022/9G.

⁴⁰ PRO DEFE 11/290 és PRO WO 106/6082.

⁴¹ *Heuser*: i. m. 200–201.

⁴² A jugoszláv–görög–török szövetségre vonatkozó források olvashatóak: Balkanski pakt. Zbornik dokumenata. Beograd, Vojnoistorijski institut, 2005.

⁴³ A triezszi kérdés alakulását részletesen vizsgálja: *Novak, Bogdan C.*: Trieste, 1941–1954. The Ethnic, Political and Ideological Struggle. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1970. A triezszi kérdés végleges rendezésébe Eden szerint az is beleegített, hogy az amerikaiak készek voltak enyhíteni a Jugoszláviában most már periodikusan jelentkező gabonahiányon. Cserébe a határvonal végső meghúzásakor a jugoszlávok beleegyeztek abba, hogy kompenzáció nélkül pár száz méterrel Olaszország javára módosítsák a határt. *Eden, Anthony*: Full Circle. The Memoirs of Anthony Eden. Boston–Cambridge, Houghton Mifflin–Riverside Press, 1960. 209.

⁴⁴ *Milošević, Nemanja*: Yugoslavia, USA and NATO in the 1950s. In: Western Balkan Security Observer –

English Edition, 2007/5. 76–78.

⁴⁵ Jugoszlávia és az el nem kötelezett országok kapcsolatára lásd: *Rubinstein, Alvin Z.*: Yugoslavia and the Nonaligned World. Princeton, Princeton University Press, 1970. és *Rajak, Svetozar*: In Search of a Life outside the Two Blocks: Yugoslavia's Road to Non-Alignment. In: Ljubograd Dimić (ed.): Great Powers and Small Countries in Cold War 1945–1955 – issue of ex-Yugoslavia. Proceedings of the International Scientific Conference, Belgrade, November 3rd-4th, 2003. Belgrade, 2005. 84–105.